

УДК 159.922.73:343.226
doi: 10.15330/ps.8.1.164-170

Оксана Воронкевич

Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
oksanayurchyk@ukr.net

ДІАЛОГІЧНА ВЗАЄМОДІЯ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЯК УМОВА ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЛЯ У ШКОЛІ

У статті актуалізовано проблему поширеності шкільного насильства у середовищі учнів початкових класів. Особлива увага звертається на необхідність діалогічної взаємодії учасників освітнього процесу як необхідної умови попередження насилля у школі.

Опираючись на результати власного дослідницького пошуку, автор пропонує варіант програми психологічної профілактики шкільного насильства вчителів стосовно учнів. Дана програма спрямована на формування у педагогів навичок глибокого самопізнання й пізнання дітей, апробування нових форм поведінки та базується на ідеї діалогізації педагогічної взаємодії, оскільки важливо налагодити суб'єкт-суб'єктну взаємодію учня та вчителя й не використовувати монологічну модель спілкування. Наголошено, що педагоги повинні стимулювати будь-які прояви суб'єктної активності дітей, що сприяють виробленню у них адекватної оцінки себе та свого оточення, розвитку здатності до самовизначення. Відзначено, що для діалогічного освітнього середовища характерними є такі властивості, як різноманітність, динамічність, напруженість, достатність, кожна з яких сприяє високій ефективності освітньої взаємодії, здійснює істотний вплив на розвиток особистості. Під час занять використано різні тренінгові методи: рольові ігри, міні-лекції, мозковий штурм, обговорення в загальному колі тощо. Разом із тим поширено інформацію з актуальних для педагогів питань спілкування з дитиною без агресії, злості та конфлікту.

Представлено результати успішної апробації програми психологічної профілактики шкільного насильства з боку вчителів, що проявилися в розумінні важливості толерантного ставлення до учнів, набутті практичних умінь відчувати психологічний стан іншої людини та адекватно реагувати на нього, виявляти доброзичливість, прихильність до школярів та надавати їм необхідну допомогу.

Ключові слова: шкільне насильство, психологічна профілактика, булінг, агресивність, діалогічна взаємодія, цькування.

Постановка наукової проблеми та її значення. Перетворення соціальної ситуації розвитку сучасної дитини, що характеризується руйнуванням інститутів соціалізації – сім'ї та дитячої групи, орієнтацією виховання на безкомпромісність, індивідуалізм, посиленням процесу розшарування суспільства за соціально-економічним, політичним, культурним і іншими показниками, тенденцією до збіднення, обмеження спілкування дітей з однолітками, негативно позначається на процесі соціалізації дітей, веде до зростання різних форм соціальної депривації, в тому числі збільшення кількості відчужених дітей, ізольованих у дитячій групі, що стали жертвами шкільного насилля або булінгу. Зважаючи на те, що феномен цькування поширений у сучасних школах, актуальним видається комплексне вивчення причин цього явища, що дозволить вибрати найбільш ефективні напрямки психопрофілактичної роботи насильства у школі, створити оптимальні умови для розвитку особистості кожної дитини.

Аналіз останніх досліджень з цієї проблеми. Аналіз наукової літератури свідчить, що у вітчизняній психологічній науці вивчення проблеми шкільного насильства є фрагментарним. Водночас на сучасному етапі розвитку психології можна спостерігати помітне зростання зацікавленості до цієї тематики в працях багатьох дослідників, які переконані, що фахова допомога учням із відхиленнями в поведінці – важлива ланка в системі корекції, реабілітації та профілактики поведінкових девіацій (М. Алексеєнко, О. Бовть, О. Дроздов, Е. Дубровська, Н. Зимівець, З. Карпенко, Е. Кіричевська, Я. Колодзейчик, К. Коруба, С. Максименко, Н. Максимова, Ю. Малієнко, І. Мамайчук, В. Моргун, О. Паркулаб, М. Смірнова, О. Татенко, Т. Титаренко, Л. Шинкарук-Корзун, Н. Чепелева, М. Ясеновська, Т. Яценко та ін).

Зарубіжні вчені на основі проведених теоретико-експериментальних досліджень виявили, що агресія органічно пов'язана з насильством і є його природним підґрунтям

(А. Бандура, Р. Берон, А. Браун, К. Бютнер, Дж. Доллард, Н. Міллер, А. Мічерліх, О. Маурер, М. Пападопулу, Д. Річардсон, р. Соонетс, З. Фройд, З. Холл, В. Холичер та ін.). Над розробкою й запровадженням програм з профілактики шкільного насильства працювали Р. Новако, Д. Ольвеус, А. Пікас, Е. Роланд, Е. Руланн, К. Салміваллі, П. Хайнеманн та ін. Окремі психологічні аспекти насильства щодо дітей висвітлені у працях О. Асмолова, Б. Братуся, Т. Драгунової, В. Знакова, Н. Зинов'євої, Л. Зюбіна, Н. Левітова, Н. Михайлової, К. Сельченко, Л. Семенюк, Н. Солдатенко, Н. Тарабриної, Д. Фельдштейна та ін. Прояви насильства в освітньому середовищі стали предметом наукових розвідок таких відомих учених, як М. Алексеєнко, К. Дамбах, Д. Дікової-Фаворської, Є. Дубровської, Е. Кіричевської, Я. Колодзейчик, К. Коруби, О. Маланцевої, Д. Ольвеуса, Е. Чемеровської-Коруби, М. Ясеновської та ін.

Провідне місце ідея діалогічної взаємодії посідає в особистісно орієнтованих концепціях освіти (Н. Алексеєва, Г. Балл, І. Бех, О. Бондаревська, І. Булах, С. Кульневич, А. Петровський, Н. Побірченко, Н. Пов'якель, С. Подмазін, Г. Радчук, В. Рибалка, Ю. Сенько, В. Сериков, І. Якиманська, Т. Яценко та ін.). Саме у цих підходах розглядаються можливості повноцінного становлення особистості під час навчання у загальноосвітній школі.

Разом із тим поза увагою дослідників залишається феномен насильницької поведінки в освітньому середовищі. Наразі недостатньо дослідженими є підходи, методи та засоби психологічної профілактики шкільного насильства.

Мета статті полягає в обґрунтуванні психологічного вектору діалогічної взаємодії як однієї з умов психопрофілактики насилля у школі.

Завданнями статті є аналіз, висвітлення та визначення психологічних особливостей діалогічної взаємодії як однієї з умов психопрофілактики насилля у школі. Стаття передбачає аналіз та узагальнення отриманої інформації в ході реалізації програми занять для вчителів, спрямованої на профілактику шкільного насильства в початкових класах.

Виклад основного матеріалу. У нашому дослідженні ми тяжіємо до визначення шкільного насилля на основі синтезу напрацювань учених як соціально-психологічного явища, для якого характерне використання будь-яких дій однієї людини щодо іншої (учень-учень, учитель-учень, учень-учитель) в умовах освітнього середовища, внаслідок яких завдається шкода фізичному і/або психічному здоров'ю індивіда; його породжують не випадкові дії, а заплановані (проте кривдники приховують справжні свої наміри); воно характеризується порушенням особистих прав і свобод конкретної людини; унеможливує самозахист індивіда через асиметрію сил (одна сторона завжди має переваги над іншою). Учасники шкільного насильства виконують такі соціальні ролі: жертва – учень, що є об'єктом репресій та погроз; кривдники – переслідувачі, які систематично протягом тривалого часу здійснюють насильницькі дії щодо жертви; спостерігачі – учні не є ініціаторами насильства, але своєю байдужою позицією стають залежними від напруженої ситуації.

Здійснюючи науковий пошук, ми звернулися до понять «діалогічна взаємодія», «діалогізація освітнього середовища», розкритих у дослідженнях М. Бахтіна, І. Беха, В. Біблера, С. Братченка, М. Бубера, О. Галицьких, Г. Дьяконова, М. Кагана, К. Роджерса, В. Серикова, Г. Радчук, З. Адамської. Як наголошують фахівці, діалог – унікальне середовище становлення духовно зрілої особистості. Діалог розкривається як процес прилучення особистості до культури, спосіб реалізації самопізнання, особистісного становлення. Духовні цінності неможливо передати шляхом пояснення, заучування, наказу, жорсткого контролю, зовнішнього монологічного впливу. Лише вдивляючись в іншу людину, вступаючи з нею в уявний чи реальний діалог, людина розуміє саму себе, виходить за рамки уявлень про себе [3].

У термінах К. Роджерса свобода є передумовою діалогу, а також недмінною рисою його здійснення і деякою мірою його результатом. У діалог здатна вступити людина, яка

готова до реалізації своєї свободи у взаємодії з іншими. Прийняття власної свободи вимагає певних зусиль, але при цьому людина отримує шанс реалізувати свій потенціал свободи і, відповідно, перед нею відкривається простір особистісного зростання [4].

Узагальнюючи результати дослідження, виконаного нами у межах підготовки кандидатської дисертації «Психологічна профілактика шкільного насильства в початкових класах» [7], ми визначили існування шкільного насильства вчителів стосовно учнів. Про це свідчать відповіді молодших школярів на питання авторської анкети для дітей. Наші висновки підтверджуються результатами досліджень В. Вишневської та М. Бутовської, які зазначають, що вчителі самі здатні застосовувати шкільне насильство до учнів чи провокувати його [2]. Як зазначили діти, вчителі найчастіше використовують крик, звинувачення, сарказм, висміювання, приниження, нерідко також погрози чи обзивання, фізичне покарання.

На основі отриманих даних можемо констатувати, що шкільне насильство для педагогів є неприйнятною формою стосунків у класі, яке здійснюється проти волі дитини, є незаконним, аморальним діянням. Такий феномен викликає неприємні думки та почуття, оскільки завдається шкода фізичному або психічному здоров'ю. 60% вчителів початкової школи зазначили, що така проблема є у школі та лише 40% вчителів указали на насилля між учнями їх класу. Водночас 20% опитаних зазначили, що школярі також чинять насилля щодо вчителів – кричать, штовхають, ображають у грубій словесній формі, кидаються папірцями, і що подібні ексцеси стають у школах звичним явищем. У молодшій школі проявляються порівняно найбільш «нешкідливі» спроби дошкулити педагогу.

Наше дослідження виявило, що 30% опитаних учителів зізналися в тому, що іноді можуть образити дитину. Про те, що вчителі використовують крик, звинувачення, сарказм, висміювання, приниження, нерідко також погрози чи обзивання, фізичне покарання, ствердно відповіли раніше молодші школярі. Це створює в учня негативну установку у сприйманні вчителя, школи і навчання загалом. Діти, які не змогли реалізувати себе як успішні учні, формують негативну установку до процесу засвоєння знань і навчання на все життя. Відраза до знань і зневага до освічених людей стають механізмом психологічного захисту, а нерідко і психологічного нападу. Дослідження як українських, так і російських науковців переконливо доводять, що негативне оцінювання учня сприяє формуванню заниженої самооцінки.

За нашими даними, вчителі, як правило, застосовують образу словом (висміювання, приниження, звинувачення) диференційовано: в одному випадку, обирають «слабким місцем» інтелектуальну сферу дитини, в іншому – намагаються образити учня, «вдаривши» по почуттю гідності. Найчастішою «учительською» образою є слова, похідні від слова «дурень»: «неук», «тупий», «ненормальний».

При розробці концептуальних засад побудови програми психопрофілактики шкільного насилля використовуємо ідею діалогізації педагогічної взаємодії, оскільки важливо налагодити суб'єкт-суб'єктну взаємодію учня та вчителя й не використовувати монологічну модель спілкування. При цьому педагоги повинні стимулювати будь-які прояви суб'єктної активності дітей, що сприяють виробленню адекватної оцінки себе та свого оточення, розвитку здатності до самовизначення (О. Асмолов, І. Ватін, А. Петровський, В. Слободчиков).

Ґрунтуючись на узагальненнях, які впливають з вивчення даного питання, можна стверджувати, що для діалогічного освітнього середовища характерними є такі властивості, як різноманітність, динамічність, напруженість, достатність, кожна з яких сприяє високій ефективності освітньої взаємодії, здійснює істотний вплив на розвиток особистості. Умовою виникнення діалогічної взаємодії є проблемна ситуація, яка спричинює пізнавальну активність учасників діалогу (М. Байматова, Б. Ломов, В. Серіков, Т. Петракова та ін.). Важливим чинником гуманістичного діалогу є зосередженість людини на партнері, залучення його до співпереживання. Ця особливість діалогу як

психотерапевтична чи педагогічна технологія забезпечує розуміння, але не саму готовність допомогти учасникові спілкування. Тому ще одним суттєвим чинником діалогу є життєва позиція учасника взаємодії, яка дає змогу зберегти внутрішню цілісність людини. Таким чином, основною метою діалогічної взаємодії є надання допомоги особистості в досягненні аутентичного існування. Найвагомішим результатом на цьому шляху є розширення сфери самоусвідомлення індивіда, його знання про самого себе, що сприяє актуалізації потенціалу до здійснення особистісного вибору й підвищенню відчуття свободи людини.

Досягти ефективної взаємодії можна тільки за умови довіри та позитивного особистісного ставлення один до одного, намагання кожного суб'єкта спілкування формувати в собі здатність відчувати психологічне буття партнера як власне. Тобто діалогічні стосунки становлять той оптимальний психологічний фон організації контактів, до якого мають прагнути люди і який за адекватної зовнішньої репрезентації та внутрішнього прийняття приводить до справжнього розкриття на цьому рівні людей, котрі взаємодіють. Вони здатні створити оптимальні умови для саморозвитку та самовдосконалення обох суб'єктів процесу взаємодії [1].

Психопрофілактична робота з попередження насилля у школі включала в себе: 1) участь молодших школярів в інформаційній кампанії школи, психологічному тренінгу та індивідуальних програмах (первинна, вторинна, третинна психопрофілактика); 2) проведення АСПН для учителів, що дозволило сформувати у педагогів уміння та навички ефективної діалогічної взаємодії з дітьми; 3) залучення батьків до участі у тренінг-семінарах, які включали тематичні бесіди, психологічні вправи, психодіагностичні методики, що забезпечувало підвищення психолого-педагогічної поінформованості, грамотності батьків у питаннях ненасильницького виховання дітей.

Робота з педагогами проводилася у вигляді АСПН (активне соціально-психологічне навчання). Особливість даних занять полягала в тому, що педагогам створювали умови для відпрацювання навичок ефективної взаємодії та спілкування без насильства, що є запорукою виховання здорової, гармонійно-розвиненої й відповідальної особистості. Для активного соціально-педагогічного навчання характерні чітка логіка, взаємозв'язок частин навчального матеріалу, різноманітність інтерактивних методик. Сукупність занять скомпоновано в цілісний тренінг, розрахований на 12 годин, представлений у вигляді 4-х тренінгових занять по три години кожне («Що таке шкільне насильство», «Усвідомлення та формування моделі ненасильницької поведінки», «Формування навичок самоконтролю та саморегуляції», «Профілактична робота з попередження насильства між дітьми»). Під час занять використовували різні тренінгові методи (рольові ігри, міні-лекції, мозковий штурм, обговорення в загальному колі тощо). Разом із тим зміст АСПН поєднує в собі поширення інформації з актуальних для педагогів питань спілкування з дитиною без агресії, злості та конфлікту.

Вступне заняття було побудоване у формі просвітницької бесіди «Насильство у школі: психолого-педагогічні аспекти», яка сприяла усвідомленню вчителями проблеми, спонукала до роздумів над особливостями їхніх стосунків із учнями, колегами по роботі, батьками. З метою з'ясування ставлення до проблеми шкільного насильства у початкових класах було проведено анкетування. Аналіз отриманих даних засвідчив, що майже всі педагоги (90%) вважають негативним феномен насильства та розуміють його як небезпечні дії однієї людини (групи людей) стосовно іншої, а саме: штовхання, побої, окремі удари, ляпаси, викручування рук, висмикування волосся, смикання за вуха, а також дії, заподіяні через вербальну агресію. Однак були і такі педагоги (10%), на думку яких примус, покарання, цькування є методами виховання характеру дитини. На запитання «Чи використовуєте Ви діалогічні методи навчання на своїх уроках?» ствердну відповідь дали 67% вчителів, решта зауважили, що «при великому навантаженні під час заняття не залишається часу думати про різноманітні методи навчання, виховання, розвитку». Ті

педагоги, які все-таки намагаються використовувати діалог, вказали, що реалізують його через навчальну бесіду, ігри за планом, моделювання ситуацій, «круглі столи».

Педагогам пропонувалося завдання – спробувати оцінити себе як вчителя-фасилітатора. 33% опитаних зазначили, що завжди надихають та спонукають учнів до інтенсивної, свідомої самозміни відповідно до особистісно пріоритетних сенсів життєдіяльності, тим самим спонукаючи їх до цілеспрямованого і продуктивного саморозвитку; 50% застосовують фасилітативне спілкування у більшості випадків; 17% зауважили, що допомагають, полегшують, стимулюють, актуалізують потребу в розвитку тільки тоді, коли вважають необхідним. Таким чином, жодний педагог не вважає, що чинить насильство щодо учнів.

Так, на першому занятті після бесіди «Що таке шкільне насильство» учителі виконували вправу «Які дії вчителя можна вважати насильством над дитиною?» Учасники отримали інформаційний матеріал для самостійного опрацювання і мали протягом десяти хвилин знайти у цій інформації відповідь на питання: «Які дії вчителя можна вважати насильством над дитиною?». Після самостійного опрацювання учасники називають дії педагога, які є насильством. Відповіді присутніх записувалися на великому аркуші паперу без коментарів, зауважень чи запитань. Після обговорення ці записи кріпилися на стіні у робочій кімнаті.

Виконання цієї вправи дозволило вчителям зануритися в робочу атмосферу тренінгу, зосередитися на проблемі шкільного насильства, допомогло зрозуміти, що покарання несуть у собі приховану погрозу: часто виховний процес із застосуванням цих прийомів може перерости в насильство над дитиною.

На формування співробітництва, взаєморозуміння, вміння працювати в парі була спрямована гра «Двоє з одним олівцем» [6]. Учасники тренінгу об'єдналися в пари, кожна з яких отримувала аркуш паперу та фломастер. Сидячи поруч, пара повинна була намалювати малюнок, спілкуючись тільки невербально. Учителям давалася наступна інструкція: «Ви не повинні перемовлятися про те, що будете малювати. Можна тільки дивитися один на одного, щоб угадати ідею партнера». На виконання завдання відводилося 5 хв. Після завершення роботи учасники демонстрували свої «шедеври» та обговорювали проблеми порозуміння.

Ставлячи перед собою завдання показати необхідність конструктивних взаємин між учителями та учнями, ми провели з педагогами міні-лекцію «Прийняття інших людей» [5], у якій розповіли, що таке прийняття з точки зору педагогіки та психології, які вміння необхідно виробити, щоб навчитися приймати інших людей, зокрема школярів. У ході міні-лекції було сформульовано низку висновків: 1) готовність педагога до прийняття дитини передбачає дотримання певних кроків: дозволу їй бути власне собою, уваги до її почуттів і думок, готовності їх почути, поваги до школяра, віри в його можливості, підтримки учня, відкритості до нового професійного та життєвого досвіду; 2) прийняття не виключає вимогливого ставлення до учня. Вимогливість сприяє розвитку особистості лише на фоні позитивного ставлення й бажання допомогти їй; 3) у спілкуванні з педагогом, який приймає дитину, остання одержує стимул до саморозвитку, розкриває найкращі свої риси.

На іншому занятті педагогам було запропоновано виконати вправу у мікрогрупах «Зрозумій дитину» [7]. Вчителі розглядали таку ситуацію: «На уроках учениця зазвичай відповідає погано. На попередньому занятті взагалі відмовилася відповідати. Сьогодні повідомила, що готова до заняття, однак висловлюється невпевнено, поводить розгублено. Якою буде ваша реакція? Спробуйте увійти в роль учениці та пояснити її поведінку». За бажанням із групи обирали двоє учасників, які виконували ролі учителя та учениці. Потім проводиться обговорення.

Дана вправа конкретизує той факт, що ситуація щирого розуміння вчителя є достатньою для допомоги школяреві у навчально-виховному процесі. Завдяки усвідомленню, що його розуміють, учень відчувається більш цінним, готовим для

прийняття самостійного рішення щодо подолання проблем. Те, що дитина відчуває увагу до себе, безумовне прийняття, допомагає їй «віддзеркалитися» в іншій особі (у педагогові) та відверто виразити все те, що вона переживає. Включення в ігрову ситуацію сприяло розвитку професійно важливих якостей учителя, пов'язаних з використанням почуттів у педагогічній діяльності, допомагало формувати психологічні механізми гнучкості та пластичності в процесі зміни комунікативних позицій, створювало умови для свідомого прийняття учителями відповідальності за розвиток взаємин з іншими людьми, в тому числі з учнями.

Вправа «Я-повідомлення». На початку виконання вправи учасників знайомлять з особливістю використання «Я-повідомлень» у спілкуванні з дитиною. Під час інформаційного повідомлення занотували основні положення на аркуші фліпчарту. Далі учасникам протягом 15 хвилин пропонували до підібраних ситуацій сформулювати Я-повідомлення: 1) на перерві вчитель розмовляє з іншим учителем. Учень втручається в розмову. Педагог роздратований; 2) дитина без дозволу сідає за стіл вчителя; 3) учень не хоче виконувати завдання вчителя; 4) школяр весь день похмурий і мовчазний. Вчитель не знає, в чому справа; 5) на перерві дитина ввімкнула дуже голосно музику, це заважає вчителю перевіряти контрольну роботу.

На останньому занятті тренінг-семінару ми попросили вчителів висловити власне ставлення до такого виду роботи, враження від участі у заняттях, оцінити вагомість впливу тренінгових вправ на попередження насильства стосовно дітей. Варто зазначити, що всі педагоги вказали на своєчасність та необхідність цих занять, на їх важливість для формування ефективної взаємодії з учнями. Таким чином, основними результатами роботи з учителями були: 1) актуалізація у свідомості педагогів проблеми шкільного насильства та розуміння важливості толерантного ставлення до учнів; 2) здобуття вчителями необхідної інформації про психологічні чинники, форми та цикли шкільного насильства; 3) набуття практичних умінь відчувати психологічний стан іншої людини та адекватно реагувати на нього, виявляти доброзичливість, прихильність до школярів та надавати їм необхідну допомогу; 4) розвиток соціального інтелекту як здатності правильно розуміти власну поведінку в педагогічних ситуаціях і поведінку учнів (розглядати її не лише зі своєї точки зору, а й з позиції школяра).

Запропонована програма психопрофілактики шкільного насильства передбачала консультативну роботу з учителями початкових класів. Практичний психолог має допомогти вчителю усвідомити його функції щодо унеможливлення виникнення насильства серед дітей та його місце в загальній системі попередження цього явища; сформувати у педагогів уміння та навички планування дій для профілактики та розв'язання проблеми шкільного насильства. При цьому формами психолого-педагогічної роботи можуть бути тренінгові заняття, сеанси розвантаження, семінари, бесіди, персональні виставки, написання спогадів, наставництво, педагогічні заходи щодо створення ситуації успіху вчителя.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, у статті представлено апробовану авторську програму психологічної профілактики шкільного насилля, зокрема роботу з учителями. Підкреслено, що реалізація психопрофілактичного проекту передбачає налагодження діалогічної взаємодії та є однією з умов психопрофілактики насилля у школі.

Перспективами майбутніх наукових пошуків є подальше поглиблення теоретико-методологічних і методичних засад психопрофілактики шкільного насилля.

1. *Адамська З. М.* Соціально-психологічний тренінг професійно-особистісного самовизначення майбутніх психологів: навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / З. М. Адамська. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. – 106 с.

2. *Вишневская В. И.* Феномен школьной травли: агрессоры и жертвы в российской школе / В. И. Вишневская, М. Л. Бутовская // Этнографическое обозрение. – 2010. – № 2. – С. 55–68.

3. *Радчук Г. К.* Діалогізація дитячо-батьківських стосунків як умова становлення повноцінної

особистості дитини у сім'ї / Г. К. Радчук. // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. – 2014. – Вип. 3. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2014_3_16 (дата звернення 15.09.2017).

4. Роджерс К. Свобода учиться / К. Роджерс, Д. Фрейберг. – М. : Смысл, 2002. – 527 с.
5. Тренінги спілкування / [упоряд. Т. Гончаренко]. – К. : Ред. загальнопед. газ., 2004. – 120 с.
6. Фопель К. *Создание команды*. Психологические игры и упражнения / К. Фопель; пер. с нем. – М. : Генезис, 2003. – 400 с.
7. Юрчик О. М. Психологічна профілактика шкільного насильства в початкових класах: дис. ... канд. псих. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія» / Оксана Миколаївна Юрчик. – Івано-Франківськ, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2016. – 328 с.

REFERENCES

1. Adamska, Z. (2012). Sotsialno-psykholohichni treninh profesiino-osobystisnoho samovyznachennia maibutnikh psykholohiv: navchalno-metodychni posibnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv [Sociopsychological training of future psychologists' professional-personal self-determination]. Ternopil : Vyd-vo TNPU im. V. Hnatiuka (ukr).
2. Vishnevskaya, V., Butovskaya, M. (2010). Fenomen shkolnoi travli: agressory i zherty v rossiiskoi shkole [The phenomenon of school harassment: the aggressors and victims in the Russian school]. *Etnograficheskoe obozrenie* [Ethnographic Review], 2, 55-68 (rus).
3. Radchuk, H. (2014). Dialohizatsiia dytiacho-batkovskikh stosunkiv yak umova stanovlennia povnotsinnoi osobystosti dytyny u simyi [Transformation of parent-child relationship into dialogue form as a condition of becoming a full-fledged personality of a child in a family]. *Visnyk Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy* [Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine], Vol. 3. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2014_3_16 (data zvernennja 15.09.2017) (ukr).
4. Rodzhers, K., Freiberg, D. (2002). Svoboda uchitsia [Freedom to learn]. Moskva : Smysl (rus).
5. Honcharenko, T. (2004). Treninhy spilkuvannia [Communication trainings]. Kyiv : Red. zahalnped. haz., (ukr).
6. Fopel, K. (2003). Sozdanie komandy. Psikhologicheskie igry i uprazhneniia [Team creation. Psychological games and exercises]. Moskva : Genезis (rus).
7. Yurchyk, O. (2016). Psykholohichna profilaktyka shkilnoho nasylstva v pochatkovykh klasakh: dys... kand. psyk. nauk: spets. 19.00.07 «Pedahohichna ta vikova psykholohiia» [Psychological violence prevention in elementary school]. Ivano-Frankivsk : DVNZ «Prykarpatskyi natsionalnyi universytet imeni Vasylia Stefanyka» (ukr).

Oksana Voronkevych

EDUCATIONAL PROCESS PARTICIPANTS' DIALOGIC INTERACTION AS A CONDITION OF THE VIOLENCE PREVENTION IN THE SCHOOL

The article actualizes the problem of the prevalence of school violence among elementary school pupils. Special attention is drawn to the need for dialogical interaction of participants in the educational process as a necessary condition for preventing violence in school.

Relying on the results of his own research, the author suggests a variant of school violence psychological prevention program of teachers in relation to pupils. This program is aimed at educating the students the skills of deep self-cognition and cognition of children, testing new forms of behavior and is based on the idea of pedagogical interaction dialogization, since it is important to establish subject-subject interaction between the pupil and the teacher and not use the monologue model of communication. It is highlighted that teachers should stimulate any manifestation of children's subject activity, which helps to develop an adequate assessment of themselves and their environment, development of self-determination ability. It is noted that a dialogical educational environment is characterized by such attributes as diversity, dynamism, intensity, sufficiency, each of them contributes to the high effectiveness of educational interaction, have a significant impact on the development of personality. During the classes various training methods were used: role-playing games, mini-lectures, brainstorming, discussions in the general circle, etc. At the same time, information on relevant for teachers issues about communicating with a child without aggression, anger and conflict is propagated.

Was presented results of successful approbation of the school violence psychological prevention program from teacher's part, manifested in the understanding importance of the tolerant attitude towards pupils, acquiring practical skills of feeling the another's person psychological state and react adequately to it, showing benevolence, adherence to schoolchildren and providing them the necessary assistance.

Keywords: school violence, psychological prophylaxis, bullying, aggressiveness, dialogic interaction, harassment.